

The Views of the Two Sects Regarding the Origin of the Knowledge of the Prophet Muhammad (PBUH)

Mahdi Hayati *

Assistant Professor Shahid Chamran University of Ahvaz, Ahvaz, Iran

Abstract

The Holy Prophet (PBUH) is a good example and a model for all freedom seekers in the world. On this basis, all existential dimensions and scientific and practical aspects of his life have been considered. The Holy Quran was revealed to him. The main question is, from what other source of revelation did the knowledge of the Holy Prophet (PBUH) originate? Some consider it to be the result of his ijthihad, while others consider the origin of the Prophet's knowledge (PBUH) to be a non-Quranic revelation. This research is based on a descriptive-analytical method and uses library resources. Given that the subject is studied in a comparative manner, the scope of the research is the works and books of interpretation and hadith of Shia and Sunni. The purpose of this article is to examine non-Quranic revelation in the sources of the two sects; which is referred to as Bayani revelation in Shia sources and Sunnah revelation or unread revelation in Sunni sources. The results of this study are that Muslims consider the origin of the knowledge of the Holy Prophet (PBUH) to be Quranic and non-Quranic revelation. Regarding non-Quranic revelation, Sunni interpretations and hadith sources mainly refer to a narration, which is known as the Hadith of Arikah. This narration has also been mentioned in Shiite hadith and exegesis sources. Examining the sources, chain of custody, and implications of this narration makes it clear that the origin of the discussion of non-Quranic revelation regarding the Prophet (PBUH) is common among scholars of both sects.

*Corresponding Author: mehdi.hayati@scu.ac.ir

How to Cite: Hayati, M. (2025). The Views of the Two Sects Regarding the Origin of the Knowledge of the Prophet Muhammad (PBUH). *Biannual Journal of Research in Shi'a Comparative Theology*. 6 (11). 361-390. DOI: 10.22054/jcst.2026.86004.1232

1. Introduction

The blessed existence of the Holy Prophet (PBUH) is a good example and a model for the freedom seekers of the world. Accordingly, all aspects of his life have been the focus of scholars. One of the most important aspects of the Holy Prophet (PBUH) is the scientific aspect of his existence. It has been proven that the Quran was revealed to him and his knowledge of the verses of the Quran is a revelation. However, regarding the hadiths of the Prophet (PBUH), the question arises as to what is their origin? Did they originate from the Ijtihads of the Holy Prophet (PBUH) or is it a non-Quranic revelation? In this study, the views of scholars of both sects and their documentation regarding this revelation, which is at the same time non-Quranic, of the Holy Prophet (PBUH) have been examined. Islamic scholars, in order to raise this question, cite a narration known as the "Hadith of the *Arīka*" from the words of the Holy Prophet (PBUH) in books on hadith, commentary and theology. Examining the sources and sources of transmission of this hadith, as well as examining its chain of transmission and evidence, and the explanation and interpretation of this narration by Shia and Sunni scholars on the other hand, reveals the issue of the origin of the knowledge of the Prophet (PBUH) from the perspective of both sects. Accordingly, in this study, the focus of the discussion is on the aforementioned narration. The following explanation of this narration has been proposed in terms of Sunni scholars, such as: "Recited Revelation", "Sunnah Revelation." Shia scholars have also proposed two terms: "Non-Quranic Revelation" and "Declarative Revelation". All of these terms indicate one fact about the Prophet (PBUH), and that is that in addition to the Quran, "Non-Quranic Revelation" was also continuously revealed to the Prophet (PBUH). The focus of raising this important issue among scholars of both sects is the narration known as *Arīka*, which has been examined in this study.

Research Question(s)

Apart from the Quran, one of the important questions about the Holy Prophet (PBUH) is what is the view of the scholars of the sects regarding the origin of the Prophetic hadiths (PBUH).

2. Literature Review

- The article "Non-Quranic Revelation in the Thought of *Fayḍ*

Kāshānī" by Hossein Sattar, Zeinab Shams, Kashan Research Journal, Volume 15, Issue 1 (Spring and Summer 1401) This article is about (a background of research conducted by supporters and opponents of non-Quranic revelation, explaining *Fayḍ Kāshānī*'s view on non-Quranic revelation and analyzing its examples, evidence and consequences.)

- The article "Explanation and Analysis on the Narration: The Book Was Given and Its Example with It" by Alireza Fakhari, Leila Ebrahimi, Mahdi Dostri, Bi-Quarterly Quranic Thoughts of Contemporary Thinkers, Volume 7, Issue 135, December 2010, pages 59-78. In this article, (based on the explicit meaning of the narration "The Book was given and its like with it," the like of the book (the Quran) was also given to the Prophet (PBUH), which, like the book (the Quran), is also called a revelation in order to fulfill the role of completing the book. The main approach and focus of the present article is the explanation and analysis of the above narration. According to the concept of hadith, what exists in the Quran is "Quranic Revelation" and what is stated in the form of definitive narrations of the Prophetic revelation is "Non-Quranic Revelation".)

- The article "An analytical approach to the theme: Indeed, the Quran was given and its like with it" Author: Ahmad Mohammadi Majd, Quarterly Journal of Quranic Studies, Volume: 29, Number: 110. In this article, (there are numerous narrations in Shia and Sunni books that are known as hadiths of the revelation of the "Like" and "Similar" of the Quran; including: "Indeed, the Quran was given and its like with it" and "The Originality of the Quran and its Analogy." The content of these narrations is the revelation of the Quran once or twice, along with the revelation of the Quran itself from God to the Holy Prophet (PBUH). The evidence and evidence contained in these narrations and other narrations themselves show that the specific intention of "Declarative and interpretative revelation" of "Analogy" and "Analogy" is closer to the truth and is rather certain, not "Sunnah."

3. Methodology

This article has been compiled using a descriptive-analytical method and library resources. Considering that the subject matter is Sunni Shia exegetical and hadith sources, the article has been compiled using them. The sources and sources of hadith have been mentioned

and the authenticity of the narration has been examined from the perspective of Sunni scholars.

4. Conclusion

Shia and Sunni scholars consider the origin of the knowledge of the Holy Prophet (PBUH) to be revelation. Whether it is derived from the Quran, which they consider being "Quranic Revelation", or from "Non-Quranic revelation", which is reflected in the interpretations of Sunni scholars with expressions such as: revelation not recited, revelation of the Sunnah, and used in the interpretations of Shia scholars with expressions such as "Revelation not related to the Quran" and "Declarative Revelation." In any case, all of them indicate the same truth in the origin of the knowledge of the Prophet (PBUH), which is the descent of revelation meanings from the verses of the Quran and other meanings other than the verses of the Quran from God to the heart of the Prophet (PBUH). The evidence of Islamic scholars indicates their citation of a narration known as the "Hadith of the *Arīka*." An examination of the chain of transmission and evidence, as well as the sources and sources of this narration, makes it clear that the origin of the discussion of "Non-Quranic Revelation" regarding the origin of the knowledge of the Prophet (PBUH) is common among scholars of both sects. The theory of "Revelation of Sunnah" has appeared in many forms in the works of Sunni scholars of different periods. They believe that in addition to the Holy Quran, which was revealed to the Holy Prophet (PBUH), his Sunnah was also revealed to him by God. They consider the nature of the Prophet's (PBUH) words to be a revelation, like the Quran. Shia scholars such as *Allamah Ṭabāṭabā'ī* also explicitly speak of the honor of the Holy Prophet (PBUH), which refers to the "Aspect of legislation, that is, what his Lord revealed to him other than through the Quran."

Keywords :Non-Quranic Revelation, Descriptive Revelation, al-Sammah Revelation, Unspoken Revelation.

پژوهشنامه کلام تطبیقی شیعه

دوره ۶، شماره ۱۱، پاییز و زمستان ۱۴۰۴، ۳۶۱-۳۹۰

jcast.atu.ac.ir

DOI: 10.22054/jcast.2026.86004.1232

دیدگاه فریقین در خصوص منشأ علم پیامبر اکرم (ص)

استادیار دانشگاه شهید چمران اهواز، اهواز، ایران

مهدی حیاتی * ID

چکیده

رسول اکرم (ص) از جنبه‌های علمی و عملی اسوه حسنه و الگوی مسلمانان است. مسئله این پژوهش آن است که به جز قرآن، علم رسول اکرم (ص) از چه منبع و حیاتی دیگری منشأ گرفته است؟ برخی منشأ علم نبوی را وحی غیر قرآنی می‌دانند و بعضی دیگر آن را منبعث از اجتهاد آن حضرت دانسته‌اند. روش این پژوهش توصیفی-تحلیلی و به شیوه‌ی کتابخانه‌ای انجام گرفته است. دامنه این تحقیق آثار و کتب تفسیری و حدیثی شیعه و اهل سنت است. هدف از این مقاله بررسی نقش وحی غیرقرآنی در علم رسول اکرم (ص) در منابع فریقین است؛ که از آن به وحی بیانی در منابع شیعه و وحی السنه یا وحی غیرمتلو در منابع اهل سنت یاد شده است. آنچه این تحقیق به آن دست یافته است در خصوص وحی غیرقرآنی، تفاسیر و منابع حدیثی اهل سنت عمدتاً به روایتی استناد می‌کنند که مشهور به حدیث آریکه است. این روایت در منابع حدیثی و تفسیری شیعه هم مطرح شده است. بررسی مصادر و منابع، سند و دلالت این روایت، روشن می‌کند که خاستگاه بحث وحی غیرقرآنی، در خصوص علم رسول اکرم (ص) میان اندیشمندان فریقین مشترک است. نتیجه آنکه فریقین منشأ علم رسول اکرم (ص) را وحی قرآنی و وحی غیرقرآنی می‌دانند.

کلیدواژه‌ها: وحی غیرقرآنی، وحی بیانی، وحی السنه، وحی غیرمتلو.

۱. مقدمه

وجود مبارک رسول اکرم (ص) اسوه حسنه و الگوی آزادی خواهان عالم است. براین اساس همه شئون زندگی آن حضرت مورد توجه اندیشمندان قرار گرفته است. از مهم ترین شئون حضرت (ص)، جنبه علمی وجود ایشان است. در جای خود اثبات شد است که قرآن بر آن حضرت وحی شده و علم ایشان به آیات قرآن، وحیانی است؛ اما در خصوص احادیث نبوی (ص) این پرسش مطرح است که منشأ آن چیست؟ آیا منبث از اجتهادات آن حضرت بوده یا وحی غیرقرآنی است؟ در این پژوهش دیدگاه اندیشمندان فریقین و مستندات ایشان در خصوص این علم وحیانی و درعین حال غیرقرآنی پیامبر اکرم (ص) گفتگو صورت پذیرفته است. اندیشمندان اسلامی ذیل طرح این مسئله در کتب حدیثی، تفسیری و کلامی، روایتی مشهور به «حدیث آریکه» را از قول رسول اکرم (ص) نقل می کنند. بررسی مصادر و منابع نقل این حدیث و همچنین بررسی سندی و دلالتی آن؛ و شرح و تفسیر این روایت از طرف اندیشمندان شیعه و اهل سنت، می تواند موضوع منشأ علم پیامبر اکرم (ص) از دیدگاه فریقین را روشن تر کند. براین اساس در این پژوهش محوریت بحث روایت مذکور است. ذیل شرح این روایت، اصطلاحاتی از طرف اندیشمندان اهل سنت، مثل: «وحی متلو»، «وحی السنه» مطرح شده است. اندیشمندان شیعه نیز دو اصطلاح «وحی غیرقرآنی» و «وحی بیانی» را مطرح کرده اند. همه این اصطلاحات حکایت از یک حقیقت در خصوص پیامبر اکرم (ص) دارد و آن هم این است که به جز قرآن، «وحی غیرقرآنی» نیز مستمراً بر رسول اکرم (ص) وحی شده است. محوریت طرح این موضوع مهم در میان اندیشمندان فریقین، همان روایت مشهور به آریکه است. پرسش اصلی این است که به جز قرآن، علم پیامبر اکرم (ص) از چه منبع دیگری منشأ گرفته است؟

۱-۱. پیشینه و ضرورت تحقیق

مقالاتی که تاکنون در خصوص وحی غیرقرآنی نگارش شده است عبارت است از:

- مقاله «وحی غیرقرآنی در اندیشه فیض کاشانی» نویسندگان: حسین ستار، زینب شمس، نشریه پژوهشنامه کاشان، دوره ۱۵، شماره ۱ (بهار و تابستان ۱۴۰۱) این مقاله در خصوص

پیشینه‌ای از پژوهش‌هایی که از سوی موافقان و مخالفان وحی غیرقرآنی انجام شده، به تبیین دیدگاه فیض کاشانی در مورد وحی غیرقرآنی پرداخته و مصادیق، ادله و پیامدهای آن را تحلیل نموده است.)

• مقاله «شرح و تحلیلی بر روایت «أُوتِيَتْ الْكِتَابَ وَ مِثْلُهُ مَعَهُ» نویسنده‌گان: علیرضا فخاری، لیلا ابراهیمی، مهدی درستی، دوفصلنامه اندیشه‌های قرآنی متفکران معاصر، دوره ۷، شماره ۱۳۵، آذر ۱۳۹۹، صفحه ۵۹-۷۸. در این مقاله در خصوص (بر اساس مدلول صریح روایت «أُوتِيَتْ الْكِتَابَ وَ مِثْلُهُ مَعَهُ»، مثل کتاب (قرآن)، هم به پیامبر (ص) داده شده که آن نیز مانند کتاب (قرآن)، وحی نامیده شده است تا نقش اکمال کتاب را ایفا نماید. رویکرد و محور اصلی مقاله حاضر، شرح و تحلیل روایت فوق است. با توجه به مفهوم حدیث، آنچه در قرآن وجود دارد، «وحی قرآنی» است و آنچه در قالب روایات قطعی‌الصدور نبوی بیان شده، «وحی غیر قرآنی» است.)

• مقاله «نگرشی تحلیلی به مضمون «أنی اوتیت القرآن ومثله معه» نویسنده: احمد محمدی مجد، فصلنامه پژوهش‌های قرآنی، دوره: ۲۹، شماره: ۱۱۰. در این مقاله در خصوص (روایات متعددی در کتاب‌های شیعه و اهل سنت وجود دارد که به احادیث نزول «مثل» و «مثلین» قرآن معروف است؛ از جمله: «انی اوتیت القرآن ومثله معه» و «اوتیت القرآن ومثلیه». محتوای این روایات، نزول یک یا دو برابر قرآن به همراه نزول خود قرآن از سوی خدا بر پیامبر گرامی (ص) است. قراین و شواهد موجود در خود این روایات و دیگر احادیث نشان می‌دهد اراده خصوص «وحی بیانی و تفسیری» از «مثل» و «مثلین»، نزدیک‌تر به حقیقت و بلکه متعین است، نه «سنت»)

همان‌گونه که مشهود است تفاوت این مقاله با سایر مقالات در بررسی تطبیقی ادله وحی غیرقرآنی از دیدگاه اندیشمندان شیعه و اهل سنت است؛ که روشن می‌نماید خاستگاه و جایگاه بحث وحی غیرقرآنی میان فریقین مشترک است. پرداختن و استخراج مشترکات شیعه و اهل سنت، همان دستاوردی است که از مطالعات تطبیقی انتظار می‌رود. نسبت این مقاله با سایر تحقیقات مشابه در ارائه تصویری جامع و گسترده در اعتقاد به «وحی غیرقرآنی» در آثار اندیشمندان شیعه و اهل سنت، به‌عنوان منشأ علم نبوی (ص) است. اندیشمندان

متقدم و متأخر فریقین، موضوع «وحی غیر قرآنی» را به استناد آیات و روایات به‌عنوان منشأ علم رسول اکرم (ص) اثبات کرده‌اند. حدیث اریکه یکی از استنادات روایی در اثبات این موضوع است که محور بحث این مقاله قرار گرفت.

۱-۲. روش تحقیق

این مقاله به روش توصیفی-تحلیلی و با بهره‌گیری از منابع کتابخانه‌ای تدوین یافته است. در تدوین موضوع، از منابع تفسیری و حدیثی شیعه و اهل سنت بهره برده شده است.

۱-۳. تعریف مفاهیم

اندیشمندان اسلامی به‌منظور تبیین منشأ علم نبوی (ص) اصطلاحاتی را برای این منظور وضع کرده‌اند. شناخت این اصطلاحات ساختار کلی بحث را روشن می‌نماید. در منابع تفسیری و حدیثی اندیشمندان شیعه دو اصطلاح «وحی بیانی» یا «وحی لیس بقرآن» استفاده شده است؛ و در میان علمای اهل سنت نیز دو اصطلاح «وحی السنه» یا «وحی غیرمتلو» به کار رفته است. اصطلاح حدیث قدسی نیز بین علمای فریقین به‌صورت مشترک به کار رفته است. از این رو لازم است در ابتدا تعریف اصطلاحات فوق مورد بررسی قرار گیرد.

الف. وحی السنه

یکی از دیدگاه‌هایی که میان اندیشمندان اسلامی به‌ویژه اهل سنت در طول تاریخ مورد توجه بوده، نظریه «وحی السنه» است. به این معنا که منشأ و مصدر سنت رسول خدا (ص) و حیانی است. همان‌گونه که قرآن بر آن حضرت وحی شده است، سنت نیز از طریق وحی به ایشان داده شده است. بر اساس منابع و آثاری که تاکنون موجود است، خواستگاه و مبدع نظریه «وحی السنه» در میان اندیشمندان اهل سنت، آثار شافعی بوده، روایت معروف به «حدیث اریکه» منقول از مقدم بن معدی کرب، و روایت منقول از حسان بن عطیه از مستندات حدیثی بحث مذکور و آیات 3 و 4 سوره نجم از ادله قرآنی آن، نزد

اندیشمندان اهل سنت است. (شافعی، ۱۳۵۸ ق، ۱۵۸/۱)

ب. وحی بیانی

هرچند این گمان می‌رود که اصطلاح «وحی بیانی»، در دوره معاصر است که میان اندیشمندان شیعه رواج یافته. (مهدوی‌راد، ۱۳۸۸ ش، ۴۳۷) اما بررسی‌های تاریخی حاکی از آن است که اولین شخصی که اصطلاح مذکور را به کار برده است سیدمرتضی علم الهدی در قرن چهارم هجری قمری است. ایشان در تفسیر آیه ۱۱۴ سوره طه می‌نویسد: «معنی قوله: «مَنْ قَبْلَ أَنْ يَقْضَىٰ إِلَيْكَ وَحْيُهُ» (طه/۱۱۴) المراد به: قَبْلَ أَنْ يَقْضَىٰ إِلَيْكَ وَحْيِ بیانه، و تفسیر معناه.» (شریف المرتضی، ۱۴۳۱ ق، ۹۱/۳؛ شریف المرتضی، ۱۴۲۶ ق، ۳۵۹/۲) ایشان واژه «وحی» در آیه مذکور را «وحی بیانی» می‌داند. در دوره معاصر سیدمرتضی عسکری (عسکری، ۱۴۱۵ ق، ۱۹۷/۳) و محمدعلی مهدوی‌راد (نک: مهدوی‌راد، ۱۳۸۲ ش، ۳۷۲؛ نک: مهدوی‌راد، ۱۳۸۸ ش، ۴۳۷) را می‌توان از پیشتانان به کارگیری اصطلاح «وحی بیانی» دانست.

علامه عسکری وحی بیانی را چنین تعریف کرده است: «وحی بیانی و هو اوحی الله الی رسوله (ص) بیاناً للآی النازلۃ علیه» (عسکری، ۱۴۱۵ ق، ۱۹۷/۳) وحی بیانی عبارت است از وحی‌ای که خداوند به منظور بیان و توضیح آیات نازل شده قرآن، بر رسول اکرم (ص) وحی کرده است.

۲. منشأ علم پیامبر اکرم (ص) از دیدگاه اندیشمندان اهل سنت

کلید فهم و طرح مباحث مربوط به وحی غیرقرآنی، خصوصاً در میان اندیشمندان اهل سنت، بررسی حدیثی مشهور به «حدیث آریکه» است. ملاک انتخاب این حدیث، گستردگی استناد به آن در منابع حدیث و تفسیری فریقین به منظور اثبات موضوع «وحی غیرقرآنی» است. ایشان ذیل طرح این روایت به موضوع وحی دوگانه بر پیامبر اکرم (ص) پرداخته‌اند.

روایتی در منابع حدیثی اهل سنت از مقدم بن معدی کرب منقول از رسول اکرم

(ص) نقل شده که به دلیل استفاده از واژه «اریکه» به معنای تخت و سریر، به حدیث اریکه مشهور است. دیباچه روایت چنین است. «آگاه باشید که به من قرآن و مانند آن به همراه آن داده شده است، هان آگاه باشید که زود است که مردی که شکمش سیر است، در حالی که بر تخت خویش تکیه زده بگوید: بر شما باد به این قرآن، هر چه در آن حلال یافتید، حلال بدارید و هر آنچه در آن حرام یافتید، حرام بشمارید...» شاید هیچ سخنی در اثبات و حیانی بودن سنت پیامبر (ص) به‌ویژه در میان اندیشمندان اهل سنت نتوان یافت مگر آن که به این روایت استناد کرده باشد. مسئله اول در خصوص این روایت، بررسی سندی و صدور آن است. این که تا چه اندازه سند روایت اعتبار دارد و مسئله دوم دلالت و فهم این روایت است. روایت اریکه طولانی است اما بخشی از روایت که مورد استناد است، عبارت «الا و انی قد اوتیت القرآن و مثله معه» است. در دلالت واژه «قرآن» میان مسلمانان تردیدی نیست، اما آنچه محل بحث و گفتگوست واژه «مثله معه» است. این مثل قرآن که به همراه قرآن به آن حضرت داده شده است، چیست؟ و در کجا ثبت و ضبط شده است؟

۲-۱. بررسی روایت اریکه

روایتی مشهور به حدیث اریکه از مقدم بن معدی کرب در منابع اهل سنت نقل شده که مورد استناد اندیشمندان اهل سنت در بحث و حیانی بودن سنت پیامبر (ص) می‌باشد. با توجه به این که روایت مذکور به شکل گسترده‌ای در اثبات بحث مذکور مورد استناد قرار گرفته است، لازم است اعتبار حدیث به لحاظ سندی و دلالت آن مورد بررسی و مذاقه قرار گیرد.

۲-۲. منابع و مصادر روایت اریکه

این روایت به شکل پُرسامدی به خصوص در منابع حدیثی (ابن حنبل، ۱۴۱۲ ق: ۴۱۰/۲۸، ح ۱۷۱۷۴؛ سجستانی، ۱۴۱۰ ق: ۱۹۷۲/۴، ح ۴۶۰۴؛ طبرانی، ۱۴۰۵ ق: ۱۳۷/۲، ح ۱۰۶۱؛ متقی هندی، ۱۴۰۱ ق: ۱۷۴/۱) و تفسیری اهل سنت (نک: شوکانی، ۱۴۱۳ ق: ۱۲۵/۸؛ قرطبی، ۱۳۶۳ ش: ۳۸/۱) نقل شده و مورد استناد قرار گرفته و به منابع شیعی نیز راه یافته

است. هر چند منشأ و مصدر آن همان منابع حدیثی اهل سنت است. این روایت نه تنها در این چند کتاب، بلکه در کتاب‌های فراوان دیگری از اهل سنت نیز نقل شده مانند: تفسیر فتح القدير، الجامع لأحكام القرآن، تفسیر التحرير و التنوير، محاسن التأویل، المحرر الوجيز، كشف الأسرار و عده الابرار، تفسیر الحديث، تفسیر سورآبادی، لباب التأویل فی معانی التنزیل (تفسیر الخازن)، التفسیر الوسيط للقرآن الکریم، تفسیر مراغی. (سورآبادی، ۱۳۸۰ ش: ۱۹۹/۱؛ ۱۹۳/۲؛ رشیدالدین میبیدی، ۱۳۷۱ ش: ۷۶۶/۲؛ ۱۸۸/۳ و ۵۱۲؛ ابن عاشور، ۱۴۲۰ ق: ۲۷/۱۰۱؛ دروزه، ۱۴۲۱ ق: ۱۷۴/۴؛ مراغی، بی تا: ۱۲۸/۱۴؛ طنطاوی، ۱۹۹۷ م: ۹/۱؛ ۱۵۹/۸؛ قرطبی، ۱۳۶۳ ش: ۳۷/۱؛ خازن، ۱۴۱۵ ق: ۱۶۷/۲؛ ابن عطیه، ۱۴۲۲ ق: ۷/۱؛ قاسمی، ۱۴۱۸ ق: ۵۱۴/۴؛ شوکانی، ۱۴۱۴ ق: ۱۳۶/۲)

۲-۳. بررسی الفاظ روایت

روایت اریکه به نقل از مقدم بن معدی کرب با سه لفظ در منابع روایی اهل سنت نقل شده است و اندیشمندان اهل سنت بین این سه نقل، تفاوتی قائل نشده و عبارت صحیح‌تر روایت را معرفی نکرده‌اند. در این پژوهش سه نقل روایت آورده شده و با توجه به تحلیلی که در خصوص واژه‌های آن ارائه خواهد شد، نقلی که به نظر صحیح‌تر است، معرفی خواهد شد.

۱- «حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا حَرِيْزٌ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي عَوْفٍ الْجَرَشِيِّ، عَنِ الْمُقْدَامِ بْنِ مَعْدِي كَرِبَ الْكِنْدِيِّ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ (ص): «أَلَا إِنِّي أُوتِيتُ الْكِتَابَ وَ مِثْلَهُ مَعَهُ، أَلَا إِنِّي أُوتِيتُ الْقُرْآنَ وَ مِثْلَهُ مَعَهُ، أَلَا يَوْشِكُ رَجُلٌ يَنْشَى شَبْعَانَ عَلَى أَرِيكَتِهِ يَقُولُ: عَلَيْكُمْ بِالْقُرْآنِ، فَمَا وَجَدْتُمْ فِيهِ مِنْ حَلَالٍ فَأَحِلُّوهُ، وَمَا وَجَدْتُمْ فِيهِ...» (ابن حنبل، ۱۴۱۲ ق: ۴۱۰/۲۸، ح ۱۷۱۷۴)

۲- «حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ بْنُ نَجْدَةَ، حَدَّثَنَا أَبُو عَمْرٍو بْنُ كَثِيرٍ بْنُ دِينَارٍ، عَنْ حَرِيْزِ بْنِ عُثْمَانَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي عَوْفٍ، عَنْ الْمُقْدَامِ بْنِ مَعْدِي كَرِبَ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ سَلَّمَ أَنَّهُ قَالَ: «أَلَا إِنِّي أُوتِيتُ الْكِتَابَ وَ مِثْلَهُ مَعَهُ، أَلَا يَوْشِكُ رَجُلٌ شَبْعَانُ...» (سجستانی، ۱۴۱۰ ق: ۱۹۷۲/۴، ح ۴۶۰۴)

۳- «حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ الْوَهَّابِ بْنِ نَجْدَةَ، ثنا أَبُو الْمُغِيرَةَ، ح وَ حَدَّثَنَا أَبُو زُرْعَةَ، ثنا أَبُو

أَيْمَانَ، وَعَلَىٰ بَنِي عِيَّاشٍ، حَ وَحَدَّثَنَا بَشْرُ بْنُ مُوسَى، ثَنَا الْحَسَنُ بْنُ مُوسَى الْأَشْيَبِيُّ، قَالُوا: ثَنَا حَرِيْزُ بْنُ عَثْمَانَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي عَوْفٍ الْجُرَشِيِّ، عَنِ الْمُقْدَامِ بْنِ مَعْدِي كَرِبَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «أَلَا إِنِّي أُوتِيتُ الْقُرْآنَ وَ مِثْلُهُ مَعَهُ، أَلَا، يُوْشِكُ رَجُلٌ شَبَعَانُ عَلَىٰ أَرِيكَتِهِ يَقُولُ: عَلَيْكُمْ بِهَذَا الْقُرْآنِ...» (طبرانی، ۱۴۰۵ ق: ۱۳۷/۲، ح ۱۰۶۱)

در نقل ابوداود سجستانی عبارت به صورت «أُوتِيتُ الْقُرْآنَ» آمده است. چنان که ملاحظه می شود احمد بن حنبل روایت را با دو لفظ نقل کرده است. «أَلَا إِنِّي أُوتِيتُ الْقُرْآنَ وَ مِثْلُهُ مَعَهُ» و «أَلَا إِنِّي أُوتِيتُ الْقُرْآنَ وَ مِثْلُهُ مَعَهُ» و در نقل طبرانی عبارت به صورت «أَلَا إِنِّي أُوتِيتُ الْقُرْآنَ وَ مِثْلُهُ مَعَهُ» آمده است.

عبارت «أَلَا إِنِّي أُوتِيتُ الْقُرْآنَ وَ مِثْلُهُ مَعَهُ» صحیح تر به نظر می رسد و در واقع واژه قرآن از جانب ناقلان و راویان این حدیث، به واژه کتاب تصحیف شده و تغییر یافته است. چون بین واژه کتاب و قرآن نسبت تساوی برقرار نیست، بلکه عموم و خصوص مطلق هستند. کتاب الله، اعم از قرآن است. در کتاب الله همه قرآن هست و علاوه بر آن چیزهای دیگری هست که در قرآن نیست. (نک: جوادی آملی، ۱۳۸۴ ش، ۱۶۰) براین اساس عبارت «أَلَا وَ إِنِّي أُوتِيتُ الْقُرْآنَ وَ مِثْلُهُ مَعَهُ» بر عبارت «أُوتِيتُ الْقُرْآنَ وَ مِثْلُهُ مَعَهُ» ترجیح دارد چون عدل و مثل قرآن به همراه قرآن مجموعاً با هم کتاب الله را تشکیل می دهند؛ اما فهم معنای این مطلب که «کتاب الله» در کنار «مثل کتاب الله» قرار گیرد، ترجیح بلامرجح است.

۲-۴. احادیث هم مضمون

مشابه روایت مذکور در منابع شیعی نیز، روایتی وجود دارد که بدون ذکر سند نقل شده است. روایت چنین است، رسول خدا (ص) فرمود: «أوتیت القرآن و مثلیه» اولین منابع شیعی که این روایت را نقل کرده اند مربوط به قرن ششم هجری قمری هستند، یعنی تفسیر مجمع البیان (طبرسی، ۱۳۷۲ ش: ۷۵۲/۲) نوشته طبرسی (تولد بین سالهای ۴۶۰ تا ۴۷۰ ق و متوفی ۵۴۸ ق) و کتاب المناقب (ابن شهر آشوب، ۱۳۷۹ ش: ۲۲۶/۱) نوشته ابن شهر آشوب (۴۸۹ ق - ۵۸۸ ق) اما از آن جایی که طبرسی از اساتید ابن شهر آشوب بوده و تاریخ وفات

طبرسی ۴۰ سال قبل از ابن شهر آشوب است. پس منطقی است گفته شود ابن شهر آشوب روایت را از مجمع البیان طبرسی نقل کرده است و علامه مجلسی نیز در بحار الانوار (مجلسی، ۱۴۰۳ ق: ۴۱۷/۱۶) از قول مناقب ابن شهر آشوب روایت را آورده است. سید بحرانی در البرهان (بحرانی، ۱۴۱۵ ق: ۷۳۷/۱) و دیگران (زبیدی، ۱۴۲۸ ق: ۳۳۶/۱) از قول مجمع البیان طبرسی روایت را نقل کرده‌اند. با توجه به آنچه گفته شد دیده می‌شود که اخیراً نویسندگان مقاله‌ای در نقل الفاظ و مصادر این روایت دچار خطا شده‌اند. (نک: فخاری و دیگران، ۱۳۹۹ ش: ۶۱) ایشان واژه «أُنشد» را جزء روایت نقل کرده‌اند.

با توجه به اینکه طبرسی در مجمع البیان اقوال مختلف را از فریقین نقل کرده به نظر می‌رسد وی این روایت را از منابع اهل سنت گرفته است؛ با این توضیح که در منابع اهل سنت عبارت به صورت «اوتیت القرآن و مثله معه» آمده و در مجمع البیان روایت به صورت «اوتیت القرآن و مثلیه» آمده است. البته در منابع اهل سنت در روایت دیگری نیز واژه «مثلیه» نیز نقل شده است: «عن مکحول قال، قال رسول الله صلی الله علیه و سلم أتانی الله القرآن و من الحکمة مثلیه». (سجستانی، ۱۴۰۸ ق: ۳۵۹؛ سیوطی، ۱۴۰۴ ق: ۱۳۹/۱؛ معرفت، ۱۳۸۷ ش: ۹۹/۴)

در هر صورت توجیهی در معنای واژه «مثلیه» ارائه نشده است. چون معنای عبارت چنین می‌شود: «یعنی به من قرآن و دو همانند آن اعطاشده» (امامی، ۱۳۸۹ ش: ۶۳۹/۱) یک همانند و مثل داشتن برای قرآن را به وحی بیانی یا «وحی السنه» می‌توان تطبیق داد ولی دو همانند داشتن برای قرآن، قابل توجیه نیست. خود طبرسی نیز در معنای «مثل قرآن» می‌نویسد: «کما روی عن النبی (ص) أنه قال أوتیت القرآن و مثلیه قالوا أراد به السنن» (طبرسی، ۱۳۷۲ ش: ۷۵۲/۲) منظور از مثل قرآن، سنن است؛ بنابراین به نظر می‌رسد واژه مثل قرآن به مثلیه در نقل طبرسی توسط نسخه‌نویسان یا خود ایشان تصحیف شده باشد.

اما حدیث دیگری که به لحاظ محتوایی در کنار حدیث آریکه مورد استناد اندیشمندان اهل سنت در بحث اثبات وحی السنه قرار گرفته، این حدیث است که: حسان بن عطیه: «کان جبریل ینزل علی النبی بالسنه کما ینزل علیه بالقرآن» (دارمی، ۱۴۲۱ ق: ۴۷۴/۱؛ ابی داود، ۱۴۰۸ ق: ۳۶۱، ح ۵۳۶) مضمون این روایت مشابه روایت آریکه است و

اندیشمندان اهل سنت به استناد این روایت نیز قائل نزول سنت بر رسول اکرم (ص) هستند. (حیاتی و همکاران، ۱۴۰۴، ش، سراسر مقاله)

۲-۵. بررسی سندی حدیث اریکه

با توجه به این که روایت اریکه در ذیل موضوع «وحی غیرقرآنی» به شکل پرسامدی مورد استناد قرار گرفته است، میزان اعتبار سند این روایت از دیدگاه رجالیون اهل سنت حائز اهمیت است.

سند روایت به نقل از مسند احمد بن حنبل عبارت است از «حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا حَرِيْزٌ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي عَوْفٍ الْجُرَشِيِّ، عَنِ الْمُقْدَامِ بْنِ مَعْدِي كَرِبَ الْكِنْدِيِّ» (ابن حنبل، ۱۴۱۲ ق: ۴۱۰/۲۸، ح ۱۷۱۷۴)

سند روایت به نقل از سنن ابوداود عبارت است از «حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ بْنُ نَجْدَةَ، حَدَّثَنَا أَبُو عَمْرٍو بْنُ كَثِيْرٍ بْنِ دِيْنَارٍ، عَنْ حَرِيْزِ بْنِ عُثْمَانَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي عَوْفٍ، عَنِ الْمُقْدَامِ بْنِ مَعْدِي كَرِبَ» (سجستانی، ۱۴۱۰ ق: ۱۹۷۲/۴، ح ۴۶۰۴)

سند روایت به نقل از طبرانی عبارت است از «حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ الْوَهَّابِ بْنِ نَجْدَةَ، ثنا أبو المغيرة، ح وَحَدَّثَنَا أَبُو زُرْعَةَ، ثنا أبو الیمان، وَعَلِيُّ بْنُ عِيَّاشٍ، ح وَحَدَّثَنَا بَشْرُ بْنُ مُوسَى، ثنا الحسن بن موسى الأشيب، قالوا: ثنا حريز بن عثمان، عن عبد الرحمن بن أبي عوف الجرشى، عن المقدم بن معدي كرب» (طبرانی، ۱۴۰۵ ق: ۱۳۷/۲، ح ۱۰۶۱)

با توجه به این که عبارت مدنظر در مسند احمد بن حنبل با هر دو عبارت نقل شده است، بررسی رجال حدیث، معطوف به سند منقول از وی بررسی می شود:

مقدم بن معدی کرب کندی: از صحابی پیامبر اکرم (ص) و اهل شام بود. متوفی ۸۷ هجری قمری است. (ابن عبدالبر، ۱۴۱۲ ق: ۱۴۸۲/۴؛ ابن اثیر، ۱۴۱۵ ق: ۲۴۴/۵) عدّه الشیخ فی رجاله، فی أصحاب الرسول (ص). (شوشتری، ۱۴۱۰ ق: ۲۳۲/۱۰) من اصحاب رسول الله (ص) و حاله مجهول. (مامقانی، بی تا: ۲۴۵/۳)

عبدالرحمن بن ابی عوف جرشى: مجهول (عسقلانی، ۱۳۹۰ ق: ۴۸۸/۷)

حریز بن عثمان: حریز بن عثمان الرحبی الحمصی، کان متقناً ثبتاً، لکنه مبتدع. قال ابوداود:

سألت أحمد عنه، فقال: ثقة ثقة. ولم يكن يرى القدر. وكذا وثقه ابن معين وجماعة. (ذهبی، ۱۳۸۲ ق: ۴۷۵/۱)

یزید بن هارون: یزید بن هارون بن زاذی، قال أبو طالب، عن أحمد بن حنبل: كان حافظاً متقناً للحديث، صحيح الحديث عن حجاج بن أرطاة، قاهراً لها حافظاً. وقال إسحاق بن منصور، عن يحيى بن معين: ثقة. (المزى، ۱۴۰۰ ق: ۲۶۱/۲۳ - ۲۶۶)

سند روایت از دیدگاه رجالیون اهل سنت مورد بررسی قرار گرفت و علی‌رغم ضعف‌هایی که در سند آن مشهود است اما علمای اهل سنت سند روایت را صحیح می‌دانند. شوکانی در مطلبی با استدلال به این حدیث می‌نویسد: «حدیث (انی قد اوتیت القرآن و مثله معه) صحیح است.» (شوکانی، ۱۴۱۳ ق: ۱۲۵/۸) سند روایت صحیح و رجال آن از موثقیین هستند به جز عبدالرحمن بن ابی عوف جرسی که وی نیز از رجال ابوداود و نسائی بوده و ثقة است. (شوکانی، ۱۴۱۳ ق: ۱۲۵/۸) بنابراین محدثین اهل سنت، به سند روایت اعتماد دارند.

۳. تحلیل و بررسی

اندیشمندان شیعه و اهل سنت از دو نوع وحی بر آن رسول اکرم (ص) سخن می‌گویند این مطابق همان چیزی است که در حدیث اریکه آمده. ابن قتیبه دینوری می‌نویسد: همان‌گونه که وحی از جانب خداوند بر پیامبر (ص) نازل می‌شود جایز است مسائلی از امور دین نیز بر ایشان نازل شود ولی قرآنی نباشند. «و لا یكون ذلك قرآناً» (ابن قتیبه دینوری، ۱۴۰۶ ق: ۵۸۰) نوع دیگری از وحی وجود دارد که وحی غیر از وحی قرآنی است؛ همه سخنان رسول اکرم (ص) وحی الهی است بنابراین اگر آن حضرت حکمی کرد که در نصوص قرآنی موجود نبود دلیل بر عدم وحیانی بودن آن حکم نیست شاید در این صورت از نوع دوم وحی باشد (نجمی، ۱۳۸۵ ش: ۲۵۹/۱).

از سه احتمالی که برای معنای این روایت مطرح شده است احتمال وحی باطنی غیرمتلو مبهم بوده و منظور از آن و مصادیق آن روشن نیست؛ اما سنت پیامبر (ص) روشن است و بیان آیات نیز اشاره به آیه ۱۹ سوره قیامت دارد. (ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا بَيِّنَاتٍ) بنابراین هر دو

این احتمال به یک حقیقت، و آن هم وحی غیرقرآنی، اشاره داشته و مستندات در آیات و روایات دارند.

۴. منشأ علم پیامبر اکرم (ص) از دیدگاه اندیشمندان شیعه

وحی غیرقرآنی در آثار اندیشمندان متقدم و متأخر شیعه، عمدتاً در ذیل تفسیر آیه ۴۴ سوره نحل، آیه ۱۹ سوره قیامت، آیه ۱۱۴ سوره طه و آیات ۳ و ۴ سوره نجم مطرح شده است؛ دیدگاه‌های ایشان در تفسیر این آیات عبارت‌اند از:

۱: شیخ صدوق (۳۸۱ ق)

شیخ صدوق در کتاب الاعتقادات الامامیه تحریف لفظی قرآن را رد نموده و موضوع وحی غیر قرآنی را در کتاب خویش مطرح کرده است؛ ایشان ذیل مسائل مربوط به اعتقاد شیعیان در خصوص تعداد آیات قرآن و در توجیه و تأویل روایتی از امام صادق (ع) که در کتاب اصول کافی آمده است و تعداد آیات قرآن را هفده هزار آیه معرفی کرده، توضیح می‌دهد در صورتی که وحی غیرقرآنی بر پیامبر اکرم (ص) را به آیات قرآن اضافه نماییم تعداد آن هفده هزار آیه می‌شود. براین اساس ایشان مصحف امیر مؤمنان (ع) را مشتمل بر وحی قرآنی و وحی غیرقرآنی دانسته که حضرت همه آن مجموعه را در کتابی گردآوری کرده بود. (صدوق، ۱۳۷۱ ش، ۸۴-۸۶)

این عبارت کهن‌ترین سخنی است که در آن اصطلاح وحی غیرقرآنی یا «وحی^۱ لیس بقرآن» را در آثار عالمان شیعه می‌توان یافت.

شیخ صدوق ذیل حدیث ثقلین می‌نویسد: «لازم است که همواره کتاب خدا همراه یکی از عترت باشد، همراه کسی که تأویل و تنزیل کتاب الله را به علم یقینی بداند و از مراد خدای تعالی اخبار کند، همچنان که رسول الله (ص) از مراد آیات اخبار می‌فرمود، و بایستی که معرفت او به تأویل کتاب از روی استنباط و اجتهاد نباشد، کما آن که معرفت رسول الله (ص) از روی استنباط و اجتهاد نبود و صرفاً بر علم لغت و مخاطبات استاد نمی‌فرمود، بلکه مراد الله را از طریق خدای تعالی بیان می‌کرد تا با بیانش حجّت الهی بر

مردم تمام شود.» (صدوق، ۱۳۹۵ ق، ۱/۶۴)؛ بنابراین ایشان منشأ علم پیامبر (ص) را وحیانی می‌دانند.

۲: شیخ مفید (۴۱۳ ق)

شیخ مفید نیز در کتاب خویش اوائل المقالات تصریح به نزاهت قرآن از تحریف لفظی نموده و می‌نویسد: «از قرآن کلمه یا آیه یا سوره‌ای حذف نشده است.» «قد قال جماعة من أهل الإمامة إنه لم ينقص من كلمة ولا من آية ولا من سورة ولكن حُذِفَ [من المصحف الموجود] ما كان مثبتاً في مصحف أمير المؤمنين (ع) من تأويله وتفسير معانيه على حقيقة تنزيله وذلك كان ثابتاً منزلاً وإن لم يكن من جملة كلام الله تعالى الذي هو القرآن المعجز وقد يسمى تأويل القرآن قرآناً قال الله تعالى (وَلَا تَعْجَلْ بِالْقُرْآنِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يُقْضَىٰ إِلَيْكَ وَحْيُهُ وَقُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْماً) فسمى تأويل القرآن قرآناً وهذا ما ليس فيه بين أهل التفسير اختلاف.» (مفید، ۱۴۱۳ ق، ۸۱).

بنابراین ایشان آنچه در روایات تحریف در خصوص تحریف به نقیصه ذکر شده را معطوف به حذف تفسیر و تأویل می‌دانند که بر پیامبر اکرم (ص) وحی شده و امام علی (ع) در مصحف خویش در کنار وحی قرآنی گردآوری کرده بود و در مصحف کنونی نیست. ایشان می‌نویسد: «آن چیزی که در مصحف امام علی (ع) آمده بود، اعم از تفسیر و تأویل معانی آیات قرآن بر اساس حقیقت نزول است که در مصحف کنونی حذف گردیده، البته این تفسیر و تأویل‌هایی که در مصحف حضرت موجود بود، به‌عنوان سخن خداوند به‌صورت معجزه قرآنی نبوده است، [بلکه وحیی است غیر قرآنی] به همین علت تأویل قرآن را، قرآن می‌نامیدند بر اساس این آیه قرآن «وَلَا تَعْجَلْ بِالْقُرْآنِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يُقْضَىٰ إِلَيْكَ وَحْيُهُ وَقُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْماً» (طه، ۱۱۴)» (مفید، ۱۴۱۳ ق، ۹۳).

۳: سیدمرتضی علم الهدی (۴۳۶ ق)

سیدمرتضی علم الهدی تفسیر واژه «وحیه» در آیه ۱۱۴ سوره طه را به وحی بیانی، تفسیر کرده است. براین اساس ایشان اولین شخصی است که اصطلاح وحی بیانی را مطرح کرده

است. وی می‌نویسد: «إِنَّمَا نَهَى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ عَنْ تَلَاوَةِ الْقُرْآنِ عَلَى أُمَّتِهِ وَآدَاءِ مَا يَسْمَعُهُ مِنْهُمْ، قَبْلَ أَنْ يُوحَى اللَّهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ بَيَانَهُ، وَالْإِيضَاحَ عَنْ مَعْنَاهُ وَتَأْوِيلَهُ؛ لِأَنَّ تَلَاوَتَهُ عَلَى مَنْ لَا يَفْهَمُ مَعْنَاهُ، وَلَا يَعْرِفُ مَغْزَاهُ لَا تَحْسَنَ. قَالُوا: وَ مَعْنَى قَوْلِهِ: «مَنْ قَبْلَ أَنْ يُقْضَى إِلَيْكَ وَحْيُهُ» الْمُرَادُ بِهِ: قَبْلَ أَنْ يُقْضَى إِلَيْكَ وَحْيُ بَيَانِهِ، وَ تَفْسِيرِ مَعْنَاهُ.» (شريف المرتضى، ۱۴۱۳ ق، ۹۱/۳؛ شريف المرتضى، ۱۴۲۶ ق، ۳۵۹/۲)

ایشان همچنین در ذیل بحث از نسخ آیات قرآن به وسیله سنت نبوی (ص) در پاسخ به مخالفان این عقیده، سنت پیامبر (ص) را همچون آیات قرآن و حیانی دانسته و می‌نویسد: «أَنَّهُ أَيْضًا لَا يَتَنَاوَلُ مَوْضِعَ الْخِلَافِ؛ لِأَنَّهُ إِنَّمَا نَفَى أَنْ يَكُونَ ذَلِكَ مِنْ جِهَتِهِ، بَلْ بُوْحَى مِنَ اللَّهِ تَعَالَى سِوَاءِ كَانِ ذَلِكَ قُرْآنًا أَوْ سُنَّةً.» (شريف المرتضى، ۱۴۱۳ ق، ۱۹۹/۱) «أَنَّ السُّنَّةَ إِنَّمَا هِيَ بُوْحَى تَعَالَى وَ أَمْرُهُ.» (شريف المرتضى، ۱۴۱۳ ق، ۲۰۰/۱؛ شريف المرتضى، ۱۳۷۶ ش، ۴۶۹/۱)

۴: شيخ طوسی (۴۶۰ ق)

شيخ طوسی در تفسیر التبیان در معنای عبارت «إِنْ أَتَبِعُ إِلَّا مَا يُوحَى إِلَيَّ» آورده است: یعنی من به جز از کسی که بر من وحی نازل می‌کند، پیروی نمی‌کنم. وی سپس می‌نویسد: و هر کس از این آیه استنباط کند که نسخ قرآن با سنت جایز نیست، او از مطلب دور شده، زیرا وقتی که قسمتی از قرآن با سنت نسخ شود در واقع چنین است که سنت نبوی سخنی به جز وحی الهی نبوده و این نسخ از القای نفس پیامبر (ص) نیست، بلکه این نسخ منسوب به خداوند است و وحی قرآنی نیست. چون خداوند متعال هم قرآن و هم «ما لیس بقرآن» را بر آن حضرت نازل کرده است؛ بنابراین همه آنچه نبی اکرم (ص) از شریعت تبیین می‌کند به جز وحی الهی نیست. بر اساس آیه «وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ» (طوسی، بی تا)، (۳۵۱/۵)

شيخ طوسی همچنین در مباحث اصول فقه خویش به این مطلب تصریح کرده است. آنچه وحی است ولی قرآنی نیست همانند قرآن است. بر این اساس واجب است با سنت نیز همانند قرآن، در موضوع جواز نسخ قرآن به وسیله آن عمل شود. (طوسی، ۱۴۱۷ ق،

۵۴۴/۲) شیخ طوسی دلیل این مطلب را چنین مطرح کرده است. برای کسی که با این حکم مخالف است به این آیه استناد شده که خداوند می‌فرماید: «قُلْ مَا يَكُونُ لِي أَنْ أُبَدِّلَهُ مِنْ تَلْقَاءِ نَفْسِي» دلالت بر آن دارد که آیه‌ای نسخ نمی‌شود مگر به وسیله وحی قرآنی یا غیر قرآنی از جانب خداوند، پس می‌گوییم پیامبر اکرم (ص) از جانب القای نفس خویش آیه‌ای از قرآن را نسخ نمی‌کند. (طوسی، ۱۴۱۷ ق، ۵۴۶/۲)

ایشان در تفسیر آیه ۳ سوره مائده معتقد است که خداوند برخی محرمات خوردنی‌ها را به وسیله نص قرآنی تحریم شده و برخی از محرمات آن به راه وسیله وحی غیر قرآنی حرام کرده است. (طوسی، بی‌تا، ۳۰۳/۴) بر این اساس ایشان وحی غیر قرآنی را در کنار وحی قرآنی منشأ و مصدر تشریح احکام شرعی از جانب خداوند می‌داند.

۵: ملامحسن فیض کاشانی (۱۰۹۱ ق)

در میان اندیشمندان متأخر شیعه با وضوح و صراحت بیشتری به وحی غیر قرآنی و وحی بیانی پرداخته شده است. ایشان در این دوره به ارائه تعریف از وحی بیانی دست‌زده و آثار و ثمرات آن را در پاسخ‌گویی به شبهات و مسائلی در حوزه تاریخ قرآن و مصحف امیر مؤمنان (ع)، روایت تحریف‌نما، دلایل منع تدوین حدیث نبوی (ص) و... تشریح کرده‌اند. در میان عالمان متأخر شمار فراوانی در مورد وحی غیر قرآنی گفتگو کرده‌اند، در این پژوهش به بازتاب و تحلیل آن عده‌ای که صاحب اندیشه مستقل و بیان نافذ هستند، اشاره رفته است. از آن جمله:

نکته ظریفی که در دیدگاه ملامحسن فیض کاشانی وجود دارد این که ایشان در چند کتاب خویش که پیرامون مسئله روایات تحریف‌نما گفتگو کرده است، مضمون این روایات را معطوف به حذف تفسیر و بیان از مصحف امیر مؤمنان (ع) دانسته و قرآن را مصون از تحریف لفظی می‌داند، بر این اساس ایشان حذف تفسیر و بیان از مصحف امام علی (ع) را تحریف از حیث معنا می‌داند، عبارتی که عالمان اصولی دوره‌های بعد، مثل علامه بلاغی آن را به اشتباه تحریف معنوی دانسته‌اند. در حالی که حذف تفسیر و بیان از مصحف امیر مؤمنان (ع) حذف به نقیصه از حیث معنا بود. چون حیثیت و شأن تفسیر و بیان

در مصحف آن حضرت، به نسبت الفاظ قرآن، حیثیت معنایی و شرح و توضیح معانی آیات قرآن بود، بنابراین حذف تفسیر و بیان از مصحف حضرت تحریف به نقیصه‌ای از حیث معنا را در کتاب الله موجب شد؛ بنابراین اگر منظور از روایات تحریف، تحریف معنوی باشد، نباید حرف از تحریف به نقیصه زده می‌شد. چون در تحریف معنا، تحریف به نقیصه وجهی ندارد؛ اما در صورتی که تحریف مربوط به حذف تفسیر و بیان یا به عبارتی حذف وحی بیانی از مصحف حضرت علی (ع) باشد در این صورت تحریف از حیث معنا است و تحریف به حذف و نقیصه صورت گرفته است (فیض کاشانی، ۱۴۱۵ ق، ۵۲/۱؛ فیض کاشانی، ۱۴۲۸ ق، ۷۸۰/۲).

آنچه یک مفسر از دلالت ظاهری آیات قرآن - به کمک روش صحیح - استنباط می‌کند تفسیر قرآن است؛ اما «بیان آیات قرآن» چیزی نیست که از ظاهر الفاظ قرآن به وسیله مفسر فهم شود، بیان آیات قرآن از جنس وحی منزل بوده، در نتیجه تبیین آیات قرآن غیر از تفسیر آیات است. در تعابیر شیخ مفید تأویل آیات قرآن نیز همان وحی بیانی است.

۵. تحلیل و بررسی

علامه عسکری در کتاب خویش «القرآن الکریم و روایات المدرستین» ذیل موضوع اثبات وحی بیانی، روایاتی از منابع اهل سنت را ذکر کرده، مبنی بر این که آن حضرت هر چه از معانی آیات، بر اصحاب خویش القا و اقراء می‌فرمود از جانب خداوند و به صورت وحی بر ایشان القاء شده بود. (عسکری، ۱۴۱۵ ق: ۱/۱۴۵) یکی از این روایات حدیث مقدم بن معدی کرب است که در آن عبارت «مثله معه» اشاره به وحی غیرقرآنی دارد؛ یعنی آنچه خداوند مثل قرآن و به همراه قرآن به پیامبر اکرم (ص) داده بود؛ و نیز در آثار علمای شیعه مانند طبرسی در مجمع‌البیان فی تفسیر القرآن (طبرسی، ۱۳۷۲ ش: ۷۵۲/۲) و علامه مجلسی در بحارالانوار (مجلسی، ۱۴۰۳ ق: ۴۱۶/۱۶) از پیامبر اکرم (ص) این روایت را نقل نموده‌اند.

۶. تحلیلی تطبیقی دیدگاه فریقین

موضوع وحی غیرقرآنی نه تنها در منابع روایی و تفسیری شیعه بلکه در منابع روایی و تفسیری اهل سنت نیز مطرح شده است؛ احمد بن حنبل در مسندش و ابی داوود سجستانی نیز در مسند خود روایتی به نقل از پیامبر اکرم (ص) از طریق مقدم بن معدی کرب نقل کرده اند که پیامبر اکرم (ص) فرمودند: «أوتیت الكتاب و مثله معه» (ابن حنبل، ۱۴۲۱ ق: ۱۳۱/۲، ح ۱۶۵۴۶؛ سجستانی، ۱۴۱۰ ق: ۲۰۰/۴، ح ۴۶۰۴)، یعنی بدانید که به من کتاب و مانند آن به همراه آن داده شده است.

برخی از مفسران مقصود از این «مثل قرآن» را سنت پیغمبر (ص) (طنطاوی، ۱۹۹۷ م: ۹/۱) حکمت (صدر المتألهین، ۱۳۶۶ ش: ۲۷۳/۴؛ حقی یوسوی، بی تا: ۷۴/۷) سنن و علمی که خداوند به پیغمبر (ص) داده بود، (سورآبادی، ۱۳۸۰ ش: ۱۱۹۳/۲) و احادیث قدسیه (ابن عاشور، ۱۴۲۰ ق: ۱۰۱/۲۷) معنا کرده اند، در واقع همه این عبارات به نوعی اشاره به یک حقیقت دارد و آن هم «وحی غیرقرآنی» است. برخی دیگر مانند میدی از آن به «وحی السنه» (میدی، ۱۳۷۱ ش: ۵۱۲/۳) تعبیر کرده است. وی در پاسخ به این سؤال که چرا به جز آنچه در آیه ۱۴۵ سوره انعام ذکر شده موارد دیگری از مردار، در شرع مقدس اسلام حرام شده است؟ می نویسد: «جواب همان است که حسین بن فضل پیش تر گفته است: که نصّ آیه (قُلْ لَا أُجِدُّ فِي مَا أُوحِيَ لِي...) (الأنعام/ ۱۴۵) وحی قرآنی است اما در «وحی السنه» موارد بسیار دیگری از حرام اشاره شده است.» (میدی، ۱۳۷۱ ش: ۴۱۲/۳) میدی در این ادعای خویش به این حدیث از پیامبر اکرم (ص) استناد کرده است.

همچنین قرطبی در تفسیر «الجامع لأحكام القرآن» آورده است: «اوزاعی از حسان بن عطیه نقل کرده که گفت: وحی به پیامبر اکرم (ص) نازل می شد و جبرئیل نزد پیامبر اکرم (ص) با سنتی که آن را تفسیر می کرد حضور می یافت» (قرطبی، ۱۳۶۳ ش: ۳۷/۱-۳۹) قرطبی پس از نقل این روایت از پیامبر اکرم (ص) می نویسد: «خطابی گفته در معنای حدیث «اوتیت الكتاب و مثله معه» احتمال دو گونه تأویل وجود دارد:

اول این که به ایشان از وحی باطنی غیر متلوّ داده شده، همانند آنچه از وحی ظاهر متلوّ

(قرآن) عطا شده است.

دوم این که به رسول اکرم (ص) کتابی که وحی آن تلاوت می‌شود عطا شده و بیانی مانند آن نیز به ایشان داده شده؛ یعنی خداوند به آن حضرت (ص) اجازه داده که آنچه در قرآن از عموم و خصوص وجود دارد را تبیین کرده و بر آنچه در کتاب به وی داده شده، تشریح نماید و عمل کردن به آنچه را که واجب نموده و پذیرش آن را لازم دانسته، همان‌گونه که در مورد ظاهر وحی متلو از قرآن عمل کرده است.

بنابراین اندیشمندان شیعه و اهل سنت، به نازل شدن وحی دوگانه‌ای بر پیامبر اکرم (ص) با تعابیر مختلف اشاره کرده‌اند: وحی قرآنی که منظور از آن آیات قرآن است و دیگری «وحی غیر قرآنی» که روایت آریکه به صورت «مثله معه» به آن اشاره شده است.

در نتیجه بر اساس آیه ۴۴ سوره نحل و وظیفه رسول اکرم (ص) بود که به جز ابلاغ آیات قرآن، آن‌ها را برای مسلمانان تفسیر و بیان نماید. هرچند بین تفسیر و تبیین تفاوت وجود دارد. گاهی اوقات رسول اکرم (ص) آیه را تفسیر و گاهی آن را تبیین می‌کرد. در مواردی که معنای ارائه شده از ظاهر الفاظ قرآن فهمیده می‌شود در واقع آیه تفسیر شده است و در مواردی که معنای ارائه شده در کلام نبوی (ص) از ظاهر الفاظ قرآن استنباط نمی‌شود، این عمل حضرت، بیان آیات قرآن است. مثال روشن «بیان» در خصوص چگونگی نماز خواندن است. خداوند در قرآن دستور به اقامه نماز داده و می‌فرماید: «أَقِمِ الصَّلَاةَ» (طه / ۱۴) اما از ظاهر الفاظ آیات پیرامون نماز، چگونگی نماز خواندن فهمیده نمی‌شود؛ بنابراین مواردی همانند این فرامین الهی را، رسول اکرم (ص) از طریق وحی دریافت کرده و ابلاغ نموده است در حالی که در قرآن یادی از آن‌ها نشده است. این‌گونه از وحی غیر قرآنی، در میان اهل سنت به «وحی السنّه» یا «وحی غیر متلو» مشهور است و در میان شیعه به «وحی بیانی» یا «وحی لیس بقرآن» مشهور است.

نتیجه‌گیری

اندیشمندان فریقین عموماً در ذیل مباحث مربوط به حجیت حدیث نبوی (ص) در تشریح احکام دین، نسخ کتاب با سنت؛ یا در ذیل آیات مرتبط در قرآن: مانند آیه ۴۴ سوره نحل،

آیه ۱۹ سوره قیامت، آیه ۱۱۴ سوره طه، حدیث اریکه را نقل کرده و به استناد آن، قائل به نزول دو نوع وحی بر پیامبر اکرم (ص) هستند: اولی «وحی قرآنی»، که همان آیات قرآن است و دیگری «وحی غیرقرآن» که با تعبیر مختلفی از آن یاد کرده‌اند. اندیشمندان اهل سنت با تعبیر «وحی غیرمتلو» و «وحی السنه» از زمان شافعی در کتاب الرساله خود به این موضوع پرداخته‌اند؛ و شیعه با تعبیر «وحی لیس بقرآن» از زمان شیخ صدوق در کتاب الاعتقادات الامامیه خویش و «وحی بیانی» در آثار سیدمرتضی به آن پرداخته‌اند. با توجه به استناد فراوان اندیشمندان فریقین در بحث «وحی غیرقرآنی» به حدیث اریکه، در این پژوهش به بررسی سندی و دلالت الفاظ این روایت پرداخته شده است. هرچند ضعفی در سند روایت وجود دارد ولی حدیث اریکه مورد اعتماد رجالیون اهل سنت است. بررسی سندی و دلالتی و نیز مصادر و منابع این روایت، روشن می‌نماید که خاستگاه بحث از «وحی غیرقرآنی» در خصوص منشأ علم نبوی (ص)، میان اندیشمندان فریقین مشترک است. نظریه «وحی السنه» در میان آثار اندیشمندان دوره‌های مختلف اهل سنت به شکلی فراوان رخ نموده است. عموماً ایشان قائل به استقلال سنت نبوی (ص) در تشریح احکام دین هستند، به همین منظور نسخ قرآن به وسیله سنت را جایز می‌دانند، چون آن را نسخ بخشی از وحی به وسیله بخش دیگر قلمداد می‌کنند. ایشان معتقدند که به جز قرآن کریم که بر رسول اکرم (ص) وحی شده است، سنت آن حضرت نیز از جانب خداوند به ایشان وحی شده است. استناد اندیشمندان اهل سنت به این عبارت حدیث اریکه است: «مثله معه». آن‌ها معتقدند منظور از آنچه مثل قرآن و به همراه قرآن به پیامبر اکرم (ص) داده شده است، همان وحی غیرقرآنی یا وحی غیر متلو یا وحی السنه است، که مانند قرآنی و حیانی است و به همراه قرآن نازل شده است. ایشان جنس کلام نبوی (ص) را همچون قرآن، و حیانی می‌دانند. اندیشمندان شیعه همچون شیخ صدوق، شیخ مفید، سیدمرتضی علم الهدی، علامه طباطبایی، سیدمرتضی عسکری، نیز قائل به دو گونه وحی بر پیامبر اکرم (ص) هستند. یکی وحی قرآنی و دیگری وحی بیانی. ایشان موضوع وحی غیرقرآنی یا وحی بیانی را ذیل آیه ۱۹ سوره قیامت، ۴۴ سوره نحل و ۱۱۴ سوره طه مطرح کرده‌اند. حاصل این پژوهش تبیین و تطبیق ادله و دیدگاه مشترک اندیشمندان شیعه و اهل سنت، در

۳۸۴ | پژوهشنامه کلام تطبیقی شیعه | سال ۶ | شماره ۱۱ | پاییز و زمستان ۱۴۰۴

اعتقاد به «وحی غیرقرآنی» در کنار اعتقاد به «وحی قرآنی» در خصوص منشأ علم پیامبر اکرم (ص) است؛ که البته دستاورد مهمی در تقریب مذاهب اسلامی تلقی می‌شود.

تعارض منافع

تعارض منافع ندارم.

ORCID

Mahdi Hayati <https://orcid.org/0000-0002-3497-4773>

منايع

قرآن كريم.

ابن اثير، مبارك بن محمد. (١٤١٥ ق). *أسد الغابة في معرفة الصحابة*. محقق: علي محمد معوض، عادل أحمد عبد الموجود، بيروت: دار الكتب العلمية.

ابن حنبل، احمد. (١٤١٢ ق). *مسند احمد بن حنبل*. بيروت: دار احياء التراث العربي.

ابن شهر آشوب مازندراني، ابو جعفر محمد بن علي. (١٣٧٩ ش). *مناقب آل أبي طالب (ع)*. قم: انتشارات علامه.

ابن عاشور، محمد طاهر. (١٤٢٠ ق). *تفسير التحرير والتنوير*. بيروت: مؤسسة التاريخ العربي.

ابن عبد البر، يوسف بن عبد الله. (١٤١٢ ق). *الاستيعاب في معرفة الأصحاب*. محقق: علي محمد الجاوي، بيروت: دار الجيل.

ابن عطيه، عبد الحق بن غالب. (١٤٢٢ ق). *محرر الوجيز في تفسير الكتاب العزيز*. بيروت: دار الكتب العلمية.

ابن قتيبه، عبدالله بن مسلم. (١٤٠٦ ق). *تأويل مختلف الحديث*. بيروت: دار الكتب العلمي.

امامى، عبد النبي. (١٣٨٩ ش). *فرهنگ قرآن، اخلاق حميده*. قم: مطبوعات ديني.

بحراني، هاشم بن سليمان. (١٤١٥ ق). *البرهان في تفسير القرآن*. چاپ دوم، قم: موسسه البعثه.

جوادى آملی، عبدالله. (١٣٨٤ ش). *نزهت قرآن از تحريف*. تحقيق: علي نصيري، چاپ دوم، قم: مركز نشر اسرا.

حقى برسوى، اسماعيل بن مصطفى. (بى تا). *تفسير روح البيان*. بيروت: دار الفكر.

حياتي، مهدي، رستمى، محمد حسن، اسماعيلي زاده، عباس. (١٤٠٤ ش). «بررسی سندی و متنی روایت «كَانَ جَبْرِيلُ يَنْزِلُ عَلَى النَّبِيِّ بِالسُّنَّةِ»»، *حديث پژوهی*، دوره ١٧، شماره ١ - شماره پیاپی ٣٣، شهریور ١٤٠٤، صفحه ٨١-١٠٦.

خازن، علي بن محمد. (١٤١٥ ق)، *لباب القول في معاني التنزيل (تفسير الخازن)*، بيروت: دار الكتب العلمية، منشورات محمد علي بيضون.

دارمى، عبدالله بن عبدالرحمن. (١٤٢١ ق). *مسند الدارمى*. محقق: حسين سليم دارانى، رياض: دارالمغنى.

دروزة، محمد عزة. (١٤٢١ ق). *تفسير الحديث*. چاپ دوم، بيروت: دار الغرب الاسلامي.

ذهبي، شمس الدين محمد بن احمد. (١٣٨٢ ق). *ميزان الاعتدال في نقد الرجال*. بيروت: دارالمعرفة للطباعة و النشر.

زبیدی، ماجد ناصر. (١٤٢٨ ق). *التیسیر فی التفسیر للقرآن بروایة أهل البيت*. بیروت: دار المحجّة البيضاء.

سجستانی، ابوداود سلیمان بن اشعث. (١٤٠٨ ق). *المراسیل*. بیروت: مؤسسه الرسالة.
سجستانی، ابوداود سلیمان بن اشعث. (١٤١٠ ق). *سنن ابی داود*. بیروت: دارالفکر للطباعة و النشر و التوزیع.

سور آبادی، ابوبکر عتیق بن محمد. (١٣٨٠ ش). *تفسیر سور آبادی*. تهران: فرهنگ نشر نو.
سیوطی، عبدالرحمن بن ابی بکر. (١٤٠٤ ق). *الدر المنثور فی التفسیر بالمأثور*. قم: کتابخانه آیه الله مرعشی نجفی.

شافعی، محمد ابن إدريس. (١٣٥٨ ق)، *الرساله*. قاهره: مکتبه الحلبي.
شريف المرتضى، علي بن الحسين (سيد المرتضى). (١٤٢٦ ق)، *الأمالی*. تحقیق: محمد ابوالفضل ابراهیم، بیروت: المکتبه العصریه.

شريف المرتضى، علي بن الحسين (سيد المرتضى). (١٣٧٦ ش)، *الذریعه إلى أصول الشریعه*.
مصحح: ابوالقاسم گرجی، تهران: دانشگاه تهران، مؤسسه انتشارات و چاپ.
شريف المرتضى، علي بن الحسين (سيد المرتضى). (١٤٣١ ق). *تفسیر الشریف مرتضی*، بیروت، مؤسسه الأعلمی للمطبوعات، به کوشش: مجتبی احمد موسوی.

شوشتری، محمد تقی. (١٤١٠ ق). *قاموس الرجال*. چاپ دوم، قم: جماعه المدرسين فی الحوزة العلمیه بقم، مؤسسه النشر الإسلامی.

شوکانی، محمد بن علی بن محمد. (١٤١٤ ق). *فتح القدير*. دمشق - بیروت: دار ابن کثیر، دار الکلم الطیب.

شوکانی، محمد بن علی بن محمد. (١٤١٣ ق). *نیل الوطار شرح منتهی الاخبار*. بیروت: بیت الافکار الدولیه.

صدرالمآلهین، محمد بن ابراهیم. (١٣٦٦ ش). *تفسیر القرآن الکریم*. چاپ دوم، قم: انتشارات بیدار.
صدوق، محمد بن علی. (١٣٧١ ش)، *الإعتقادات الإمامیه*. ترجمه: سید محمدعلی حسنی، تهران: اسلامیه.

صدوق، محمد بن علی، (١٣٩٥ ق)، *کمال الدین و تمام النعمه*، تهران: اسلامیه.
طبرانی، سلیمان بن احمد. (١٤٠٥ ق). *مسند الشامیین*. المحقق: حمدی بن عبدالمجید السلفی، بیروت: مؤسسه الرسالة.

طبرسی، فضل بن حسن. (۱۳۷۰ ش). *مجمع البیان فی تفسیر القرآن*. چاپ سوم، تهران: انتشارات ناصر خسرو.

طنطاوی، محمد سید، (۱۹۹۷ م). *التفسیر الوسیط للقرآن الکریم*، قاهره: نهضه مصر.

طوسی، محمد بن حسن. [بی تا]. *التبیان فی تفسیر القرآن*. بیروت: دار احیاء التراث العربی.

طوسی، محمد بن حسن. (۱۴۱۷ ق) *العهده فی أصول الفقه*. قم: ستاره، ۱۴۱۷ ق.

عسقلانی، ابن حجر احمد بن علی. (۱۳۹۰ ق). *لسان المیزان*. المحقق: دائرة المعارف النظامیة - الهند، بیروت: مؤسسه الأعلمی للمطبوعات.

عسکری، سید مرتضی. (۱۴۱۵ ق). *القرآن الکریم و روایات المدرستین*. بیروت: شرکة التوحید للنشر.

فخاری، علیرضا و دیگران. (۱۳۹۹ ش). «شرح و تحلیلی بر روایت «اوتیت الكتاب و مثله معه»». *مطالعات قرآنی نامه جامعه*، ص ۶۰-۷۸.

فیض کاشانی، محمد بن شاه مرتضی. (۱۴۱۵ ق). *تفسیر الصافی*. چاپ دوم، تهران: مکتبه الصدر.

فیض کاشانی، محمد بن شاه مرتضی. (۱۴۲۸ ق). *علم الیقین*. بیروت: دار الحواء.

قاسمی، جمال الدین. (۱۴۱۸ ق). *محاسن التأویل*. بیروت: دارالکتب العلمیة، منشورات محمد علی بیضون.

قرطبی، محمد بن احمد. (۱۳۶۳ ش). *الجامع لأحكام القرآن*. تهران: ناصر خسرو.

مامقانی، عبدالله. (بی تا). *تنقیح المقال فی علم الرجال* (رحلی). [بی نا]، [بی جا].

متقی هندی، علاء الدین علی بن حسام الدین. (۱۴۱۰ ق). *کنز العمال فی سنن الأقوال و الأفعال*.

المحقق: بکری حیانی، صفوة السقا، چاپ پنجم، الناشر: مؤسسه الرسالة.

مجلسی، محمد باقر بن محمد تقی، (۱۴۰۳ ق). *بحار الأنوار الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار*. چاپ دوم، بیروت: دار احیاء التراث العربی.

مراغی، احمد مصطفی. (بی تا). *تفسیر المراغی*. بیروت: دارالفکر.

المزنی، یوسف بن عبد الرحمن بن یوسف. (۱۴۰۰ ق). *تهذیب الكمال فی أسماء الرجال*. المحقق: د. بشار عواد معروف، بیروت: مؤسسه الرسالة.

معرفت، محمد هادی. (۱۳۸۷ ش). *التفسیر الأثری الجامع*. قم: موسسه فرهنگي انتشاراتی التمهید.

مفید، محمد بن محمد بن نعمان. (۱۴۱۳ ق). *آوائل المقالات*. قم: انتشارات کنگره جهانی شیخ مفید.

مهدوی راد، محمد علی. (۱۳۸۲ ش)، *آفاق تفسیر*. تهران: هستی نما.

مهدوی‌راد، محمدعلی. (۱۳۸۸ ش)، *تدوین الحدیث*. تهران: هستی‌نما.
میبدی، رشیدالدین احمد بن ابی سعد. (۱۳۷۱ ش). *کشف الأسرار و عدۀ الأبرار*. چاپ پنجم، تهران: انتشارات امیرکبیر.
نجفی، محمدصادق. (۱۳۸۵ ش). *اضواء علی الصحیحین*. چاپ دوم، قم: بنیاد معارف اسلامی.

References

- Askari, S. M. (1415 AH). *The Noble Qur'an and the Narrations of the Two Schools*. Beirut: Tawhid Publishing.
- Al-Darimī, A. (1421 AH). *The Musnad of al-Darimi*. (H. S. Darani, Ed.). Riyadh: Dar al-Mughni.
- Al-Dhahabī, Sh. (1382 AH). *The Balance of Moderation in the Evaluation of Narrators*. Beirut: Dar al-Ma'rifah.
- Al-Mizzī, Y. (1400 AH). *The Refinement of Perfection in the Names of Men*. (B. 'A. Ma'ruf, Ed.). Beirut: Al-Risalah Institute.
- Bahrānī, H. (1415 AH). *The Proof in the Exegesis of the Qur'an*. 2nd Ed.. Qom: Al-Ba'thah Institute.
- Darwazah, M. (1421 AH). *The Modern Commentary*. 2nd Ed. Beirut: Dar al-Gharb al-Islami.
- Emami, A. (2010 AD). *Qur'anic Encyclopedia: Noble Ethics*. Qom: Religious Publications.
- Fakhkhārī, A., et al. (2020 AD). "An Analysis of the Narration "I Have Been Given the Book and the Like of It with It." *Qur'anic Studies*. 60-78.
- Fayḍ Kāshānī, M. (1415 AH). *The Pure Commentary*. 2nd Ed. Tehran: Al-Sadr Library.
- Fayḍ Kāshānī, M. (1428 AH). *The Knowledge of Certainty*. Beirut: Dar al-Hawra'.
- Haqī Bursawī, Isma'il ibn Mustafa. (n.d.). *The Commentary of Ruh al-Bayan*. Beirut: Dar al-Fikr.
- Hayati, M; Rostami, M. H; Esmaeilizadeh, A. (2025 AD). "A Textual and Chain-analysis of the Narration "Gabriel Used to Descend upon the Prophet with the Sunnah." *Hadith Studies*. 17(1), 81–106.
- Ibn 'Abd al-Barr, Y. (1412 AH). *Al-Istī'āb in the Knowledge of the Companions*. (A. M. al-Bajawi, Ed.). Beirut: Dar al-Jil.
- Ibn 'Āshūr, M. (1420 AH). *Interpretation of al-Taḥrīr wa al-Tanwīr*. Beirut: Arab History Institute.
- Ibn 'Aṭīyyah, A (1422 AH). *The Concise Commentary on the Noble Book*. Beirut: Dar al-Kutub al-'Ilmiyyah.
- Ibn al-Athīr, M. (1415 AH). *The Lion of the Forest in the Knowledge of the Companions* (A. M. Mu'awwad; 'A. A. 'Abd al-Mawjūd, Eds.). Beirut: Dar al-Kutub al-'Ilmiyyah.

- Ibn Ḥajar al-‘Asqalānī, A. (1390 AH). *The Tongue of the Balance*. (Daira al-Ma‘arif al-Nizamiyya, Ed.). Beirut: Al-A‘lami Publishing.
- Ibn Ḥanbal, A. (1412 AH). *Musnad of Aḥmad ibn Ḥanbal*. Beirut: Dar Ihya’ al-Turath al-‘Arabi.
- Ibn Qutaybah, A. (1406 AH). *Interpretation of the Different Hadiths*. Beirut: Dar al-Kutub al-‘Ilmiyyah.
- Ibn Shahr Āshūb Mazandarani, A. (2000 AD). *The Virtues of the Family of Abū Ṭālib*. Qom: Allameh Publications.
- Javadi Amoli, A. (2005 AD). *The Immunity of the Qur’an from Distortion*. (A. Nasiri, Ed). 2nd Ed. Qom: Isra Publications.
- Khāzin, A. (1415 AH). *The Essence of Transmissions in the Meanings of Revelation*. Beirut: Dar al-Kutub al-‘Ilmiyyah.
- Ma‘rifat, M. (2008 AD). *The Comprehensive Athari Tafsiir*. Qom: Al-Tamhid Institute.
- Mahdavarad, M. (2003 AD). *Horizons of Exegesis*. Tehran: Hasti-Nama.
- Mahdavarad, M. (2009 AD). *The Compilation of Hadith*. Tehran: Hasti Nama.
- Majlisī, M. (1403 AH). *The Seas of Lights: The Comprehensive Collection of the Reports of the Pure Imams*. 2nd Ed. Beirut: Dar Ihya’ al-Turath al-‘Arabi.
- Māmaqānī, A. (n.d.). *The Verification of Narrators*. N.p.: N.n.
- Marāghī, A. (n.d.). *The Commentary of al-Marāghī*. Beirut: Dar al-Fikr.
- Maybudī, R. (1992 AD). *The Unveiling of Secrets and the Provision of the Righteous*. 5th Ed. Tehran: Amir Kabir.
- Mufid, M. (1413 AH). *The First Doctrinal Discourses*. Qom: World Congress of Shaykh Mufid Publications.
- Muttaqī al-Hindī, A. (1410 AH). *The Treasure of Workers in the Prophetic Traditions*. (B. Hayyani; S. Al-Saqqā, Eds). 5th Ed. Beirut: AlRisalah Institute.
- Najmī, M. (2006 AD). *Lights on the Two Sahihs*. 2nd Ed. Qom: Islamic Knowledge Foundation.
- Qasimi, J. (1418 AH). *The Beauties of Interpretation*. Beirut: Dar al-Kutub al-‘Ilmiyyah.
- Qurṭubī, M. (1984 AD). *The Comprehensive Commentary on Qur’anic Rulings*. Tehran: Naser Khosrow.
- Ṣadr al-Muta’allihīn (Mulla Sadra), M. (1987 AD). *The Commentary of the Noble Qur’an*. 2nd Ed. Qom: Bidar Publications.
- Ṣadūq, M. (1395 AH). *The Perfection of Religion and the Completion of Blessings*. Tehran: Islamiyyah.
- Ṣadūq, M. (1992 AD). *The Imami Doctrines*. (S. M. A. Hasani, Trans.). Tehran: Islamiyyah.
- Shafī‘ī, M. (1358 AH). *Al-Risālah*. Cairo: Halabi Library.
- Sharīf al-Murtaḍā, A. (1426 AH). *The Dictations*. (M. A. Ibrahim, Ed.). Beirut: Al-Maktabah al-‘Asriyyah.

- Sharīf al-Murtaḍā,, A. (1431 AH). *The Commentary of Sharīf al-Murtaḍā*. (M. A. Musavi, Ed.). Beirut: Al-A‘lami Publishing House.
- Sharīf al-Murtaḍā,, A. (1997 AD). *The Introduction to the Principles of Islamic Law*. (A. Gorji, Ed.). Tehran: University of Tehran Press.
- Shawkānī, M. (1413 AH). *The Attainment of Objectives in the Explanation of Selected Reports*. Beirut: Bayt al-Afkar al-Duwaliyyah.
- Shawkānī, M. (1414 AH). *Opening the Powerful*. Damascus–Beirut: Dar Ibn Kathir; Dar al-Kalima al-Tayyib.
- Shushtari, M. T. (1410 AH). *The Dictionary of Narrators*. 2nd Ed.. Qom: Islamic Publishing Institute.
- Sijjstānī, A. (1408 AH). *The Mursal Narrations*. Beirut: Al-Risalah Institute.
- Sijjstānī, A. (1410 AH). *Sunan Abī Dāwūd*. Beirut: Dar al-Fikr.
- Sūrābādī, A. (2001 AD). *The Commentary of Sūrābādī*. Tehran: Farhang Nashr-e No.
- Suyūṭī, A. (1404 AH). *The Scattered Pearls of Transmitted Commentary*. Qom: Ayatollah Mar‘ashi Library.
- Ṭabarānī, S. (1405 AH). *The Musnad of the Syrians*. (H. A. Salafi, Ed.). Beirut: Al-Risalah Institute.
- Ṭabrisī, F. (1991 AD). *The Collection of Explanations in Qur’anic Exegesis*. 3rd Ed. Tehran: Naser Khosrow Publishing.
- Ṭantāwī, M. (1997 AD). *The Intermediate Commentary of the Noble Qur’an*. Cairo: Nahdat Misr.
- Ṭūsī, M. (1417 AH). *The Foundations of Jurisprudence*. Qom: Sitareh.
- Ṭūsī, Mu. (n.d.). *The Clarification in Qur’anic Exegesis*. Beirut: Dar Ihya’ al-Turath al-‘Arabi.
- Zabīdī, M. (1428 AH). *The Facilitated Commentary According to the Narrations of Ahl al-Bayt*. Beirut: Dar al-Mahajja al-Bayda’.

استناد به این مقاله: حیاتی، مهدی. (۱۴۰۴). دیدگاه فریقین در خصوص منشأ علم پیامبر اکرم (ص). پژوهشنامه

کلام تطبیقی شیعه، ۶(۱۱)، ۳۶۱-۳۹۰. DOI: 10.22054/jcst.2026.86004.1232

Biannual Journal of Research in Shi’a Comparative Theology is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.